

A francia asszony nem csupán egy bonyolult szerelem, egyetlen sokszínű kapcsolat szerteágazó története, az elbeszélő barátaihoz, szüleihez, gyerekeihez való viszonyáról is vall. Ugyanakkor a személyes lét mögül minduntalan fölsejlik egy tágabb kontextus, a huszadik századi történelem, a kommunista diktatúra, ötvenhat, amelyet éppen a szubjektív nézőpont, a megélt tapasztalatok tesznek hitelessé. S megint csak az (ön)íronia. Nincs helye itt patetikus felhangnak, keserű átkozódásnak vagy megrikató önsajnálatsnak. Egyedül a humor oldhatja emberivé, teheti elviselhetővé az egyént ért sérelmeket. Ennek egyik emlékezetes példája, amikor az elbeszélő útlevel nélkül, illegálisan szökik vissza a kommunizmus idején Magyarországra, hogy találkozhasson az édesanyjával, mielőtt a trópusokra menne. „Miért jött vissza? – kérdezte a tiszt. – Úgy értem, kihez? – Elbúcsúzni – feleltem. [...] Akkor már többen is álltak az irodában. – Jól nézzék meg! – mondta Lévai elvtárs. – Egy ilyen hogyismondják »visszidenset« még úgysem láttak!” (123.)

Ferdinandy György szerint három haza létezik az emigráns számára. Az, amelyből elmenekült, az, ahová új életet kezdeni megérkezett, s a valaha elhagyott, mely időközben megváltozott, s már soha nem lesz olyan, mint ahogy az emlékezetben él. Van azonban egy negyedik haza is. A szavaké. „Régen, elalvás előtt minden este néhány perccet írt vagy olvasott. »Amíg csak látott« – mondogatta, de ez nem volt egészen igaz. Írni csak addig szabad, amíg a ki-mondhatatlantól mond ki valamit az ember. A lét egy ismeretlen töredékét, amit csak ő tud egyedül.” (204–205.)

Az írás így válhat egy különleges kaland kifejezőjévé. S a szavak hónapban otthonossá válhat az idegenség. Ennek a titokzatos átváltozásnak a képzetét ismeri az elbeszélő. Ferdinandy György könyve eltér a szabványos magyar emigrációs irodalomtól. Könnyed, szellemes, elegáns. Talán egy kicsit franciás is. De ez nem baj. Ellenkezőleg. Ettől lesz hamisítatlanul egyedi. Ferdinandys.

Szakács István Péter

A MEGTORLÁS SZATÓCSBOLTJA

Gyarmati György – Palasik Mária (szerk.):

A Nagy Testvér szatócsboltja. Tanulmányok a magyar titkosszolgálatok 1945 utáni történetéből

■ E tanulmánykötet az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának 15. évfordulójára készült; megjelenését egy második jubileumi kötet is követte 2013-ban.¹

A kötet bevezetőjében betekintést nyer az olvasó az ÁBTL működésébe, mely 1997 óta² segíti elő a tudományos kutatók munkáját, rendszerezi, elérhetővé teszi a magyar Állambiztonsági Szolgálatok dokumentumait, és belső munkatársaival maga is részt vesz a

műltfeltárásban. Utóbbi munkákból igyekeznek ízelítőt nyújtani e két jubileumi tanulmánykötettel, melyek a megjelenést megelőző, nagyjából két év során, tehát a 2010-es év környékén születtek. Az egyház kérdésével csupán egy tanulmány foglalkozik érintőlegesen (Köbel Szilvia: *Egyházi szalag az 1951–1953 közötti budapesti kitelepítések egyes eseteiben*), mivel a témában 2010-ben már kiadtak egy önálló tanulmánykötetet.³

A figyelemfelkeltő cím kiválasztására indoklást kapunk a bevezetőben: a magyar állambiztonságra az 1945 utáni korszakban úgy tekintettek – itthon és külföldön egyaránt –, mint „egy szegényes »szatocsboltra«” (9.), melynek nemzetközileg semmi befolyása, semmi súlya nincs, Moszkvával szemben alárendelt viszonyban áll. „A tanulmányok némelyike egyfelől megerősíti, másfelől reprezentálja azt a kortörténeti determináltságot, hogy a második világháború utáni évtizedekben Magyarország egy szuverenitást nélkülöző kisállam volt, s titkosszolgálatának felépítésében, működésében is meghatározó volt a »nagy testvér«, a szovjet állambiztonsági szervek közvetlen befolyása.” (9.)

A kötet 14 tanulmányt tartalmaz, ezek, amennyiben lehetséges, kronológiai sorrendben követik egymást. Ezalól egyértelmű kivétel a záró tanulmány, amely az 1956-os forradalom képi emlékeinek a hatalom kezében megtorlási eszközzé válását mutatja be, számos felvétellel illusztrálva (Müller Rolf: *A megtorlás fényképei*). A következő tanulmány a II. világháború utáni európai fegyverszüneti ellenőrzési rendszert taglalja (Cseh Gergő Bendegúz: *Fegyverszüneti ellenőrzés Európában a második világháború végén*), majd a szovjet tanácsadók magyarországi felbukkanása és működésük kezdete kerül a középpontba (Baráth Magdolna: *Szovjet tanácsadók a magyar állambiztonsági szerveknél*), e kettő a második világháború utáni európai viszonyok általánosabb bemutatását veszi górcső alá. Ezekkel egy szélesebb képet, teljesebb rálátást kapunk, amely után könnyebben értheti meg a laikus olvasó is a további tanulmányokat. A soron következő írás a kémek világába enged betekintést, azok 1945 utáni magyarországi tevékenységét illetően (Okváth Imre: *Kémek kémek ellen*). Gyarmati György tanulmánya (*Ellenségek és bűnbakok kavalkádja Magyarországon 1945–1956*) egészen más szempöngből világít rá a Rákosi-korszak titkosszolgálataira, a bűnbak-ellenség

témakört járja körül módszeres alaposággal.⁴ További négy tanulmány elemzi a Rákosi-rezsim titkosszolgálatának működését, egyfelöl egy bányamérnök perét ismerhetjük meg (Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: *Kibányászott „lignitbűnök”*), másfelöl a korszak jugoszláv–magyar határvédelméről is szó esik (Orgoványi István: *Határvédelem Magyarország déli határán 1948 és 1953 között*), majd az egyházi szálakat elemzi több kitelepítési történetben (Köbel Szilvia: *Egyházi szálak az 1951–1953 közötti budapesti kitelepítések egyes eseteiben*), végül pedig egy ávós esettanulmányát ismerhetjük meg, így az asztal másik felén ülök életébe is betekintést nyerhetünk (Takács Tibor: *Az ávós mint szöveg: Harangozó Szilveszter*).

Csupán három írás foglalkozik egyértelműen a Kádár-korszak állambiztonsági szolgálataival. Krauhulcsán Zsolt a politikai rendörség párt általi irányítását vizsgálja (*Párt/állam/biztonság*), Borvendég Zsuzsanna pedig a politikai rendörség dilettáns nyomozását tárja elénk egy konkrét esettel illusztrálva (*Kihűlt nyomon*). Két esettanulmány erejéig az emigráció kerül a középpontba (Petrás Éva: *Menekülés az emigrációba*; Papp István: *A magyar emigráció és az állambiztonság*). Palasik Mária újra felveti a kitelepítés kérdését, azonban már más korszakban, más megközelítésből (*Kétszólamú hangfoszlányok az ötvenes évek elején*). A már említett látványos és interdiszciplináris *A megtorlás fényképei* című tanulmány zárja a kötetet.

A II. világháború végén létrejövö szövetséges ellenörszö bizottságok tevékenysége minden érintett országban hosszabb-rövidebb ideig az adott állam belügyeit irányítása alá vette. Azon országok azonban, ahol ezeket a bizottságokat szovjet delegáltak vezették, ez az időszak hosszabbnak bizonyult. Sztálin közismert idézetét valóban megtartották: „Mindenk i addig terjeszti ki a saját rendszerét, ameddig a hadserege eljut. Másként ez nem lehet.” Cseh Gergö Bendegúz tanulmányát nagyon találóan épp ezzel az idézettel kezdi,

majd visszalép kicsit a világháborúig, hisz csak úgy lehet megérteni a szövetséges és győztes hatalmak ilyenét autoritását, hogyha tisztában vagyunk a premisszáival. Ezt döntően befolyásolta a Szovjetunió 1943 utáni új biztonságpolitikája, határainak egy baráti-szövetséges államokból álló gyűrűvel való körbevétele. Az olasz precedenst követte a román, a bolgár, a magyar és a finn példa. A kötet tematikájához képest a magyar eset méltatlanul kis teret kap a tanulmányon belül (csupán egy oldal, míg például Finnországot hat oldalon tárgyalja). Mindenesetre sikerül egy nagyobb képet kapnunk a szovjet hatalom és titkosszolgálatok európai beágyazódásának mikéntjéről, az utolsó fejezetben pedig összehasonlítja a szerző az olaszországi ellenőrző bizottság tevékenységét az észak- és kelet-európaiakkal, illetve azokét egymással.

Baráth Magdolna írása a szovjet tanácsadók megjelenését és működésük kezdeti szakaszait kutatja. Munkájában hatalmas segítségére volt az utóbbi években ismertté vált orosz levéltári források garmadája, melynek segítségével már számos hiánypótló tanulmánya született a szerzőnek e témában. A témát nem zárja le a Rákosi-korszak végével, az olvasó szerencsére a „tanácsadók” további szerepéről is informálódhat, egészen a szocialista rendszer összeomlásáig. A második világháború végén érkező tanácsadók majd csak 1990-ben távoznak, erről az eseményről azonban pontos adatokkal még nem rendelkezünk: „véltetően 1990 első felében utaztak el Magyarországról, miután 1990. február 14-én létrejöttek az új nemzetbiztonsági szervek, amelyeknek már nem volt szükségük szovjet tanácsadókra” (65.) – írja a szerző tanulmánya befejezéseként.

Okváth Imre helyzete azonban már nem volt ilyen szerencsés, a források szűkösége mellett az is megnehezítette a kutatót munkáját, hogy a hírszerzés (Katpol névvel, illetve a köznyelv és a szakirodalom egyaránt, a szerző is így nevezi meg) 1945–1950 között a ma-

gyar titkosszolgálatok marginális ágát képezték. A jelen tanulmány jelentőségét éppen ez emeli ki, hiánypótló fejezet a magyar titkosszolgálatok történetében. A lényegre törő, néhol kémfilmeket idéző tanulmány mindemellett olvasható, és további szakirodalmat ajánl az olvasó figyelmébe olyan esetekben, amikor a témától túlságosan eltérne a részletezéssel. A források hiánya arra készteti a kutatót, hogy hézagosságot mellettszerűen csupán feltevésekbe bocsátkozzon, ezt azonban alapos mérlegelés után, a téma kimerítő ismerete mellett, a kritikai apparátus használatával teheti meg – és a szerző mindennek eleget is tesz.

Gyarmati György, a kötet egyik szerkesztőjének a tanulmánya a „Pécs, 2012. március 30–31-én rendezett *Bűnbakképzés és történetírás a 20. századi Magyarországon és Európában* című konferencián elhangzott előadás bővített és szerkesztett változata” (93.). Ez a kötet legterjedelmesebb írása, erre azonban rögtön indoklást is kapunk, amint elkezdjük olvasni, és az ellenség-bűnbak kérdéskör terminológiai, történeti értelmezését kapjuk. Mínderre óhatatlanul szükségünk van, hogyha meg akarjuk érteni az egymásra torlódott rendszerváltások ellenséglajstromjának összetevőit (100.), azt, miként volt lehetséges egy ország majd teljes lakosságának pellengérré állítása. Az ellenség-háló könnyebb átláthatóságát segíti elő a kategóriák és számadatok táblázatba foglalása.

Egy bányamérnökper anatómiáját ismerhetjük meg Cserényi-Zsitnyáni Ildikó tanulmányában. Szerencsés kutatónak számíthat, hiszen a kor bányászaktái (megközelítőleg 16 000 oldal) hiánytalanul fennmaradtak az utókorban. A hivatali (ÁVH, majd 1953-tól újra egységesített Belügyminisztérium) utasításai, munkaanyagai mellett kutatása során felhasználta a személyes jellegű dokumentumokat is, melyek együttesen elősegítik „a korszak egy szeletének árnyaltabb megismerését” (131.). Újra felbukkan a bűnbak szerepkör, ezúttal a bányamérnökök személyében,

konkrétan egy bányamérnök kirakatpe-
rében. A levéltári anyag ezúttal „hálás-
nak” bizonyult, konkrét tényeket és vá-
laszokat ad úgy, hogy mindeközben
egy érdekfeszítő történeti narratívára
nyújt alkalmat. Ugyanakkor számtalan
további lehetőséget rejt a téma, hisz
a koholt perek, vallatások és kínzások
világa (tehát esetünkben a szocialista
blokk) mindig rejt magában titkokat.

A korszak határvédelméről, annak
is jugoszláv–magyar szakaszáról ír
Orgoványi István, bevezető, téma- és
módszermegjelölés nélkül vág bele, egy
gyors történeti áttekintői kitérővel. Lé-
nyegre törő stílusa néhol nem válik
a téma érthetőségének előnyére, továb-
bá akad olyan rész, mely megkövetelné,
hogy forrásokkal támassza alá a kijelen-
téteket, erre azonban nem kerül sor
(„A korabeli felfogás és propaganda sze-
rint...” 164.) A fel- és levezetők, kitéré-
sek nélküli tömör elbeszélési hangnem
egy jól átlátható képet mutat be a kor-
szak határvédelmi munkáját illetően.

Az egyházi-vallási szálakat a buda-
pesti kitelepítések esetén vizsgáló
tanulmányában Köbel Szilvia felhívja
az olvasó figyelmét, hogy jelen munká-
ja nem ad teljes képet, szándékoltan
hiányos a helyszűke és a megjelölt té-
makeret miatt. A szerző személye
mindvégig erőteljesen kiérződik a so-
rok mögül, ami nem feltétlenül jelent
hátrányt az olvasó szemszögéből. A hat
bemutatott rövid esettanulmány („pil-
lanatfelvétel”) a budapesti kitelepíté-
sek egyházi vonatkozásának kutatásá-
ban rejlő lehetőségeket és a kutatás
fontosságát hangsúlyozzák ki.

Takács Tibor tanulmánya több
szempontból is eltér a többi munkától.
Ezúttal egy államvédelmi tiszt állás-
pontját ismerhetjük meg, ez a kutatási
terület pedig talán még nem volt eléggé
bemutatva, az „áldozatok” szemszöge
valóban több figyelmet érdemlő téma,
azonban fontos felismerni, hogy az
ávósok élete és világa sem ágyazható
be egyértelműen a „bűnös” szemantikus
kategóriájába, és történeti szempont-
ból nem is az értékítélet, hanem a té-
nyek feltárása a cél. A tanulmány elbe-

szelésmódját, módszertanát tekintve is
rendhagyó, belenyúl a pszichológiába,
irodalomelméletbe. A munka elsődle-
ges célja az elbeszélés, Harangozó Szil-
veszter államvédelmi tiszt 1953-ban
keletkezett 12 oldalas önéletrajzának
dekonstruálása, nem von – hisz nem is
vonhat – le messzemenő konklúziókat,
a lezárás elméleti, nyitott (ugyanúgy,
ahogy az ávós önéletrajza is az).

A *Párt/állam/biztonság* találekony
című tanulmányban a szerző célja ele-
mezni, hogy milyen módszerekkel,
eszközökkel irányította az állampárt az
állambiztonsági szervek működését.
Az írás nagyon jól strukturált, fontos
hiánypótló adalékokat tartalmazó, ki-
elégítő jegyzetapparátussal ellátott pre-
cíz, tömör munka.

Borvendég Zsuzsanna *Kihűlt nyo-
mon* tanulmánya elkalauzol a korabeli
nyomozók világába – fogalomválasztá-
som nem véletlenszerű, valóban kalau-
zolásnak érezheti az olvasó, a megraga-
dó történetmesélés rögtön magával
rántja az olvasót egy ötvenes évekbeli
„krimi”-történetbe. A sokatmondó al-
cím (*Dilettantizmus a politikai rendőr-
ség munkájában*) előrevetíti az esemé-
nyeket, amelyek elbeszélése során
mindvégig, a rendőrök ballépéseinél
újra és újra felbukkan a nyomozói
munka eme megítélése. A szerző már
tudja a választ, természetesen más a
nézőpontja ennek a tudásnak a birtoká-
ban, és így másként látja a nyomozók
tevékenységét, retrospektív módszerrel
valóban dilettantizmusnak tűnhet az,
ami a nyomozás jelenében még éssze-
rűnek számított.

Petrás Éva Kovrig Béla keresztény-
demokrata szociálpolitikus és az állam-
biztonság viszonyát elemzi, felvázolva
a bevezetőben az értelmiségi disszi-
dens és a belső emigráció fogalmak je-
lentését. Az élettörténet mint téma
megköveteli, hogy teljes egészében be-
mutatásra kerüljön, így nem csupán
a Kádár-korszak és a magyar értelmi-
ség, illetve emigráció kapcsolatáról ol-
vashatunk, a történet a század elején
kezdődik, a szociálpolitikus 1945 előtti
élete, majd beszerzése az állambiz-

tonság által, illetve végül az 1948-ban bekövetkező emigráció és a külföldön letöltött évek nagyjából arányos mértékben vannak ismertetve. E tanulmány témájában szorosan kapcsolódik Papp István írásához, amely Kovács Imre demokrata politikus és az állambiztonsági szolgálatok viszonyát taglalja. A szerző maga is párhuzamba állítja Kovács Imrét a magyar szociáldemokrata emigráció politikusainak sorsával. Mindkét személyt próbálta megkönyezni az állambiztonság emigrációs évei alatt, mindkét esetben az otthon maradt rokonok képezték az összekötő szálát. E két esettanulmány ugyanakkor kiválóan példázza azt is, „milyen fokozatokat járt be a magyar politikai rendőrség” (276.).

Palasik Mária szerkesztő egy kitelepítéstörténetet elemez, és annak nyugati visszhangját. Idősebb Szegedy-Maszák Aladár és felesége esetéhez a kerettörténetet a budapesti kitelepítések adják. A kutatást külön érdekessé teszi a források kettőssége. Egyrészt az állambiztonsági szolgálatok fennmaradt iratanyagai, másfelől a család egyik, emigrációban lévő tagjának magánlevelezése szolgáltat megközelítési pontot. A kitelepítés miéértjére csupán bizonytalan következtetésekre juthat a kutató egyértelmű választ adó forrás hiányában.

Müller Rolf tanulmánya „előadás-ként már elhangzott 2006. május 2-án az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc 50. évfordulója alkalmából az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában tarott, *ÁVH – Politika*

– 1956 című tudományos konferencián”.⁶ A fotóelméletből többször is kölcsönvesz fogalmakat, nézőpontokat a szerző, írásában általános megállapításokat tesz az 1956-os fényképekkel kapcsolatosan, majd ezeknek a hatalom általi felhasználását fejtegeti és illusztrálja az érintett képi emlékek közül néhányának a bemutatásával. 2007-ben elkészült egy 1956-os online emlékalbum, mely további kutatások témájaként, de akár segédanyagként is felhasználható.⁷

A tanulmánykötet témája – a nagy testvér „szatócsboltjának” titkosszolgálatainak működése – végtelen lehetőséget rejt magában. Jelen válogatás az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának munkatársai és külsős kutatók munkáiból csupán egy szubjektív válogatás. Mondhatni, hogy ezek szemelvények abból a hatalmas kutatási anyagból, amely egy még terjedelmesebb skálájú témában mind ez ideig (pontosabban 2012-ig) született. A könyv végén a levéltári források lelőhelyei, a rövidítések jegyzéke és névmutató szerepel, ezek mellé azonban talán hasznos lehetett volna a szerzők rövid bemutatását is befoglalni.

Az olvasó számára e tanulmányok mellett hasznos – sőt megköszönöm: szükséges! – további könyvek, kutatások megismerése, melyben az ÁBTL gondozásában megjelent számos kiadvány (a kötet végén szereplő lista ideális kiindulópont) a segítségére lehet.

Takács Kincső

■ JEGYZETEK

1. *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése 1956 után – Intézménytörténeti tanulmányok.* Szerkesztette Cseh Gergő Bendegúz – Okváth Imre. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, Bp., 2013.
2. 2003-ig Történeti Hivatal néven szerepelt.
3. *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéről, 1945–1989.* Szerkesztette Gyarmati György – Bánkuti Gábor. ÁBTL – L'Harmattan Kiadó, Bp., 2010.
4. A témában 2013-ban megjelent egy 40 tanulmányt tartalmazó kötet az ÁBTL–Kronosz Kiadó és a Magyar Történelmi Társulat gondozásában, Gyarmati György, Lengvári István, Pók Attila és Vonyó József szerkesztésében, *Bűnbak minden időben* címmel.
5. Ugyanezzel a címmel, Cserényi-Zsitnyányi szerkesztésében, 2013-ban tanulmánykötet jelent meg.
6. Korábban már megjelent: Okváth Imre (szerk.): *ÁVH – Politika – 1956. Politikai helyzet és az állambiztonsági szervek Magyarországon, 1956.* ÁBTL, Bp., 2007.
7. http://betekinto.hu/2007_1_muller